

Ювенальна юстиція як необхідний захід захисту основних прав неповнолітніх

У статті розглядається питання введення ювенальної юстиції у справах неповнолітніх. Аналізуються тенденції формування правової політики України. Зроблено висновки про те, що у сучасних умовах потрібне створення особливої програми, що включає в себе побудову цілісної системи ювенальної юстиції, де будуть прийняті нові закони і воедино з'єднані всі елементи правозахисту: ювенальні суди, правоохоронні органи, служби пробації та реабілітації, державні та інші організації. В таку систему повинні входити соціальні та соціально-педагогічні служби, ювенальна прокуратура, навчально-виховні та медичні корекційні установи, установа спеціального омбудсмена (омбудсмена з прав дітей) та інші громадські організації.

Ключові слова: ювенальна політика, ювенальна юстиція, неповнолітні правопорушники, права дитини.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вже 27 років Україна є незалежною суверенною державою. Ставши на шлях демократизації та прогресу, шлях побудови відкритого суспільства, молода держава переосмислює своє минуле, як в області соціально-економічних, так і суспільних відносин. Відповідно, захист прав і законних інтересів неповнолітніх повинні стати одним із пріоритетів державної соціально-правової політики. Актуальність даної проблеми визначається гострою необхідністю і надзвичайної затребуваністю, створенням системи ювенальної юстиції, згідно якої будуть прийняті нові закони і воедино з'єднані всі елементи правозахисту: ювенальні суди, правоохоронні органи, служби пробації та реабілітації, державні служби, служби незалежного контролю та інші організації, що мають представляти цілісну систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У нашому дослідженні було проаналізовано наукові праці О.В. Беца, О.М. Бобрової, Б.М. Головкина, А.І. Гусева С. Закірової, У. Ковної, Ю.Б. Костової, Н.М. Крестовської, Е.Б. Мельниковаої, С.В. Оверчука, Р.М. Опацького, Т.Є. Семікопа, Т. Слуцької, І.Г. Терещенко, В.І. Шмеріги.

Метою статті є обґрунтування необхідності та спроба визначення оптимальної структури національної системи ювенальної юстиції, формулювання пропозицій організаційного та правового характеру, спрямовані на превенцію правопорушень неповнолітніх осіб та їх ресоціалізацію.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Неповнолітні в Україні складають шосту частину населення держави [3] і від їх ролі в житті суспільства залежить яким буде майбутнє, його процвітання і розвиток [15]. Цей стан справ викликає необхідність кардинальних змін і прискорення прийняття закону «Про ювенальну юстицію», тому що існуючі закони застаріли, втратили актуальність. Виникає необхідність створення в Україні системи ювенальної юстиції що відповідає міжнародному праву.

Ювенальні суди діють сьогодні в багатьох цивілізованих країнах світу, та вони практично довели свою ефективність. Ці суди, перш за все, націлені на захист прав дітей та профілактику дитячої злочинності, тому створення ювенальної юстиція в Україні стає одним з найбільш важливих завдань в правовому полі [12, с.123-125].

Вивчення зарубіжного досвіду законодавчого регулювання і роботи адміністративно-соціальних служб у профілактиці правопорушень серед неповнолітніх, може бути для нашої держави корисним: по-перше, неповнолітній, котрий постає перед таким судом, називається не правопорушником, а «делінквентом» [4], тобто він визнається особливим суб'єктом. По-друге, законодавство в цій області максимально враховує не тільки особливості психіки дитини, а й особливості відповідного регіону, штату, району. По-третє, поряд з судами у справах неповнолітніх існують служби по профілактиці правопорушень. По-четверте, поряд із заходами адміністративно-правового впливу або іншими правовими заходами активно задіяні соціальні програми, які мають на меті соціальної корекції в поведінці неповнолітніх.

Аналіз зарубіжного законодавства свідчить, що воно ґрунтується на певних концепціях, які знайшли реальне втілення в судовій та адміністративній практиці, узагальнені в міжнародних документах ООН [1, с. 134-146].

Основні положення керівних принципів ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи) орієнтують державу, соціальні правоохоронні та соціальні молодіжні служби на здійснення політики попередження злочинності серед неповнолітніх, уникаючи криміналізації та покарання дитини за поведінку, яка не завдала шкоди розвитку самій дитині або шкоди іншим [14]. Ці ідеї можуть бути використані в роботі соціальних і правоохоронних органів України з метою створення соціально-правового блокування для розвитку шкідливих звичок, соціальних відхилень у поведінці підлітків [10].

Вчені, практики, що займаються проблемами профілактики протиправної поведінки неповнолітніх, називають сьгоднішніх «важких» підлітків «резервом» майбутньої злочинності, не замислюючись про причини так званої девіантної поведінки. Багато хто стверджує, що в злочинності неповнолітніх присутня надзвичайна жорстокість, і звинувачують у цьому «нездорові» гени. Втім, і одні і другі згодні з тим, що неповнолітні потребують захисту, підтримки та допомоги. Рівень підліткової і дитячої злочинності в країні залишається досить високим. Так, за даними судової статистики, наданими Державною судовою адміністрацією України (ДСА), щорічно виявляють більше 7000 неповнолітніх, які вчинили злочини [7]. Найбільшу кількість злочинів, скоюють діти, які не досягли чотирнадцяти років, а отже, не потрапляють під кримінальну відповідальність. Але, тим не менше, кожен другий правопорушник потрапляє в колонію для неповнолітніх. Статистика говорить сама за себе, вона сигналізує про неефективність діючих законів. Як показує практика, перебування неповнолітніх злочинців в виправних установах не виправляє, а спотворює їх ще більше.

Психологічні дослідження свідчать, що через півтора року перебування в умовах режимного закладу відбуваються незворотні зміни в структурі особистості, психіці дорослої людини, що ускладнюють його подальшу реабілітацію і ресоціалізацію в суспільстві. Можна припустити, що не незміцніла психіка підлітка ламається ще швидше, а процес відновлення стає ще більш складним [11].

Нам необхідно змінити своє ставлення до дітей, наслідуючи приклад більшості розвинених країн, в яких відношення до дитини таке, що якщо дитина переступила закон – її не поспішають карати, а вважають за краще виховувати, вважаючи, що рецидивіст, який виріс із малолітнього правопорушника, обійдеться державі дорожче.

Крім того, розгляд кримінальних справ про злочини неповнолітніх характеризується цілою низкою особливостей, що є істотним аргументом на користь створення спеціалізованих судів. Створення спеціалізованих судів у справах неповнолітніх та сім'ї дало б можливість підвищити якість розгляду справ, використовувати цивільно-правові засоби в боротьбі з дитячою бездоглядністю, в рішенні проблем раннього попередження злочинів неповнолітніх [6].

Мета правосуддя для неповнолітніх – спробувати уникнути подальшої криміналізації особистості та сприяти соціальній реабілітації дитини, а не «відчуження» його від суспільства. Саме такий підхід ефективний і вигідний суспільству, якому потрібні повноцінні громадяни, а не потенційні злочинці. Це ключова ідея ювенальної юстиції, для якої правопорушник важливіший, ніж саме правопорушення. Саме тому справи щодо неповнолітніх вимагають до себе підвищеної уваги, високої кваліфікації фахівців. Специфіка кримінального правосуддя у справах даної категорії осіб полягає в тому, щоб застосувати до підлітка, який потрапив у конфлікт з законом, індивідуальні, з урахуванням всіх обставин справи, щадні міри покарання, а також в тому, щоб забезпечити захист його громадянських прав [2].

Вікова непристосованість неповнолітніх до умов «дорослого» життя вимагає компенсації її шляхом підвищення правового захисту, що є підставою для запровадження спеціального інституту ювенальної юстиції. Не можна сказати, що в Україні нічого не робиться для неповнолітніх правопорушників. В останні роки в країні поняття «ювенальна юстиція» стало предметом вивчення державних органів, правозахисників і вчених-юристів. Інтерес різних груп практиків і теоретиків до даної теми обумовлений в першу чергу актуальністю проблеми захисту прав дітей, які є однією з найбільш соціально-вразливих груп населення [8].

Необхідно реалізувати більш гуманну модель правосуддя для підростаючого покоління в Україні. До цієї моделі наша країна прагне вже останні кілька років. Одним з основних завдань є виявлення слабких місць у здійсненні правосуддя над неповнолітніми.

19 січня 2017 р. народні обранці ухвалили законопроект «Про внесення змін до статті 4 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» щодо

удосконалення правового статусу служб у справах дітей», один з необхідних нормативних актів задля посилення охорони дитинства в Україні. А вже 8 лютого 2017 р. Президент України Петро Порошенко підписав закон № 1824-VIII про посилення державних гарантій захисту прав дітей [9].

З 2012 р. правові норми, що визначали чисельність працівників служби у справах дітей, а також надавали службі у справах дітей прав юридичної особи, були скасовані. Це призвело до неможливості виконання службами у справах дітей своїх функцій з необхідною швидкістю та самостійністю. Новий Закон «Про внесення змін до закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (щодо удосконалення правового статусу служб у справах дітей)» з метою посилення державних гарантій щодо захисту прав та законних інтересів дітей відповідно до Конвенції ООН про права дитини має забезпечити оперативність і самостійність діяльності служб у справах дітей шляхом надання їм статусу юридичних осіб та визначення мінімальної чисельності штатних працівників відповідних служб [7].

Сьогодні в нашій державі існує понад 700 служб у справах дітей, але загальна кількість соціальних працівників, що опікуються проблемами захисту дітей, становить усього близько 4000 осіб.

Ухваленим Законом чітко встановлена штатна чисельність працівників районних, міських служб у справах дітей: у розрахунку один працівник служби на не більше ніж тисячу дітей, які проживають у районі, та не більше ніж на 2 тис. дітей, що проживають у місті або районі у місті. У випадку, коли дитяче населення громади становить менше тисячі дітей – не менше одного працівника на об'єднану територіальну громаду.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Валерія Лутковська наголошує: «Потрібна ювенальна стратегія держави – стратегія держави стосовно малолітніх. Адже якщо держава розуміє, що дитина – це майбутній громадянин, майбутній член суспільства, майбутній платник податків і так далі, то держава має бути зацікавлена у тому, щоб ця дитина була здорова фізично, психологічно, добре розвивалася й росла. Тож держава має подбати, щоб були добре підготовані соціальні інспектори, які вміють розпізнавати проблеми в сім'ї, які вміють ці проблеми вирішувати, й знають алгоритм дій у різних небезпечних для дитини ситуаціях. Також учителі й вихователі дитячих садків мають уміти розпізнавати проблеми в родині через поведінку дітей» [7].

Основна ідея системи ювенальної юстиції повинна полягати в тому, що діти, які вчинили правопорушення або випадково потрапили в поле кримінального переслідування, вимагають принципово іншого поводження, ніж практикується зараз, коли з затриманими неповнолітніми правоохоронна система «працює» так само, як, з дорослими. Це неприпустимо. По-перше, тому що діти, на відміну від дорослих, не володіють знаннями і навичками захисту своїх прав, їх вразливість – безсумнівна. По-друге, при роботі з такими дітьми стає принципово важливим не тільки принцип справедливості і невідворотності покарання, а й принцип перевиховання дитини, повернення її в суспільство. І цей принцип на чашах терезів переважає необхідність забезпечення невідворотності покарання. Ювенальна юстиція, перш за все, повинна відновлювати правосуддя, а не карати, виконувати реабілітаційні і примиренні функції. Останнє означає, що в разі конфліктів, які не носять характеру правопорушення, повинна розглядатися можливість їх рішення без застосування правосуддя [5, с.204-217].

Висновки. У сучасних умовах потрібно створення особливої програми, що включає в себе побудову цілісної системи ювенальної юстиції, де будуть прийняті нові закони і воедино з'єднані всі елементи правозахисту: ювенальні суди, правоохоронні органи, служби пробації та реабілітації, державні та інші організації. В цілому в таку систему повинні входити соціальні та соціально-педагогічні служби, ювенальна прокуратура, навчально-виховні та медичні корекційні установи, установа спеціального омбудсмена (омбудсмена з прав дітей) та інші громадські організації (див. мал. 1).

Правосуддя для неповнолітніх має уникати подальшої криміналізації особистості, сприяти соціальній реабілітації дитини, а не її відчуженню [13, с.146-152]. Такий підхід ефективний і вигідний суспільству, якому потрібен повноцінний громадянин, а не потенційний злочинець. Це повинно стати ключовою ідеєю ювенальної юстиції, для якої правопорушник важливіший, ніж саме правопорушення. Створення комплексної системи ювенальної юстиції дозволить зміцнити стабільність суспільства, знизити напруженість в середовищі підлітків, і активно впливати на процеси, що відбуваються в державі.

Таким чином, ювенальна юстиція є сукупністю державних інститутів і соціально-педагогічних служб, які повинні захищати права неповнолітніх.

Проблеми дітей та підлітків не можуть і не повинні бути тільки проблемами держави. Це – проблеми всього суспільства і вирішувати їх треба спільно.

Мал. 1. Система захисту прав неповнолітніх

Джерела та література

1. Беца О.В. Зарубіжний досвід застосування пробації в ювенальній юстиції / О.В. Беца // Вісник правосуддя. – 2005. – № 1-2. – тор. 134-146/
2. Боброва О.М. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід / О.М. Боброва. – К.: Наш час, 2006. – 164 с.
3. Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D1%8B.
4. Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%82>.
5. Головкін Б.М. Злочинність неповнолітніх як суспільна проблема / Б.М. Головкін // Проблеми доконаності. – 2016. – Вип. 133. – С. 204-217.
6. Ешенкулов Т. Ювенальная юстиция: шаг за шагом. // Знамя труда. - 2009.
7. Закірова С. Ювенальна юстиція в Україні: проблеми, перспективи / С. Закірова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2734:yuvenalna-yustitsiya-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350.
8. Ковна У. Ювенальна юстиція: історичний досвід / У. Ковна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lawyer.org.ua/?d=604&i=&w=r.
9. Концепція розвитку ювенальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалена Указом Президента України від 24.05.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>.

10. Крестовська Н.М. Ювенальна юстиція: навч. Посібник / А.І. Гусєв, Ю.Б. Костова, Н.М. Крестовська, Т.Є. Семікоп, В.І. Шмеріга, І.Г. Терещенко; за ред. Н.М. Крестовської – О.: ОЮІ ХНУВС, 2006. – 243 с.

11. Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, процесса и криминологии: учебное пособие / Э.Б. Мельникова. – М.: Дело, 2000. – 250 с.

12. Оверчук С.В. Розбудова ювенальної юстиції в Україні – потреба часу / С.В. Оверчук // Юридичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 123-125.

13. Опацький Р.М. Зарубіжний досвід впровадження ювенальної юстиції / Р.М. Опацький // Юридична наука. – 2012. – № 2. – С. 146-152.

14. Сборник международных стандартов и норм ООН в области правосудия в отношении несовершеннолетних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unodc.org/documents/hiv-aids/publications/Prisons_and_other_closed_settings/P_Compendium_2006_RU.pdf

15. Слуцька Т. Злочини неповнолітніх: про що говорить статистика? Огляд судової статистики розгляду кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених неповнолітніми у 2016-2017 роках / Т. Слуцька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sud.ua/ru/news/blog/117843-zlochini-nerovnovolitnikh-pro-scho-govorit-statistika>.

Гусак А. Ювенальная юстиция в качестве необходимой меры защиты основных прав несовершеннолетних. Стаття посвящена изучению перспектив внедрения в Украине ювенальной юстиции в системе предупреждения преступности несовершеннолетних, одной из составляющих которой должен быть институт пробации, что обусловлено объективной потребностью гуманизации сферы уголовной юстиции. Автором проанализированы публикации и научные работы, где на основании эмпирических данных доказана необходимость создания в Украине ювенальной юстиции, определены органы и службы, которые должны выполнять компетентные функции в сфере защиты прав детей; проанализированы законодательные пути реализации ресоциализационной функции ювенальной юстиции.

Ключевые слова: ювенальная юстиция, несовершеннолетние, пробация, социализация, ресоциализация, адаптация несовершеннолетних, совершающих правонарушения.

Husak A. Juvenile Justice as a Mandatory Measure to Protect the Basic Rights of the Minors.

The article highlights the prospects for the introduction of the juvenile justice into the system of juvenile delinquency prevention in Ukraine. One of the components of juvenile justice must be the institution of probation, which is conditioned by the objective need for humanization of the criminal justice sphere. The author analyzes the publications and scientific works on the issues of juvenile justice. On the basis of the empirical data the author substantiated the necessity of creating juvenile justice in Ukraine alongside with the bodies and services that have to perform competent functions in the sphere of children's rights protection. The emphasis is put on the legislative ways of implementing the re-socialization function of juvenile justice.

Key words: juvenile justice, minors, probation, socialization, resocialization, adaptation of the juveniles committing offenses.